

„A dolgok csak akkor történnek meg, ha elmesélem őket”

Beszélgetés Ferdinandy Györggyel

Ferdinandy György 1956-ban, huszonegy évesen hagyta el Magyarországot. Tizenegy évet élt Franciaországban, majd harmincöt évig tanított a portorikói egyetemen. 2000 óta Miami és Budapest között osztja meg magát, de az utóbbi időben az év nagyobbik részét már itthon tölti. A József Attila- és Saint-Exupéry-díjas íróval sas-hegyi házában beszélgettem kalandos életéről, a forradalomról, az emigrációról, sorsról, irodalomról, hitvallásról.

– „Másnak talán az új életet jelentette volna, de nekem, aki magára hagytam béna apámat, hiába mérlegetem a körülményeket, csapda volt, és az évek során jéghideg veremmé vált a vadnyugat” – ez az 1974-ben papírra rótt gondolat legújabb könyvedben, az édesapádnak emléket állító *A bolondok királya* című kisregényedben (*Orpheusz*, 2007) bukkan föl újra. Az érthető lelkifurdaláson túl ma hogyan vélekedsz minderről?

– Valamennyire megbékéltem magammal. Tudomásul vettem, hogy el kellett hagynom a hazámat. Ha itthon maradok, akkor nem tudtam volna elérni mindazt, amit szerettem volna. Végeredményben, ha szabad így mondani, megbocsátottam magamnak, amennyire ez lehetséges.

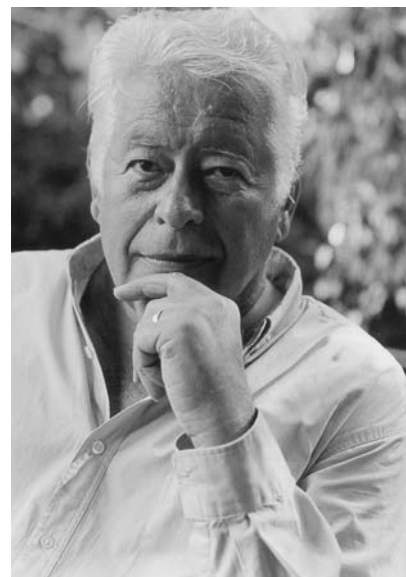
– *Van egy megrázó gondolat a Mágneses erővonalak című elbeszélésedben: „Tántorgunk tovább – mondta Yuri. – Majd utólag elhatározásnak álcázzuk a véletleneket. Ez van a tarisznyában, ebből gyártunk magunknak önigazolást. Sors lesz belőle, meg történelem.” Ha ezt az 1956-os pillanatot vizsgáljuk, mennyiben lett valóban belőle sors, személyes történelem?*

– Egészen biztos vagyok abban, hogy a véletleneknek nagy szerepük van, és valamiképpen az elhatározások csak a véletlenek után következnek, fogalmazódnak meg bennünk. Az ember később egyre makacsabban

ragaszkodik ezekhez az elhatározásaihoz. Legalábbis nálam így történt.

– *Tanulságos a következő idézet is: „Ma már tudom: elmenni nem nehéz. Időről időre mindenki felszámolja a régi dolgokat. Az igazi nagy elhatározás a hazatérés. Erre már igen kevesen szánják el magukat.” Hát ennyi című elbeszélésedben később mitikus-sá emeled ezt a gondolatot: „Amint honi földre lép, az ithakai hajós története véget ér.” Ugyanakkor: „hazatérés nélkül nem teljes a kaland.” Hogyan vélekedsz ma erről a hazatérésről? Lezárult-e az ithakai hajós története ezzel a földre lépéssel?*

– Azok a társaim, akik kint maradtak, kikerültek a hazai élet sodrásából. Ez most már egészen világos. Akik például csak a könyvhétre látogatnak haza, nem kapcsolódnak irodalmi életünkhöz; ahol viszont laknak, ott nincs közeg, hisz a nyugati magyar irodalom felbomlott; elveszítették a hátországukat. Ugyanakkor, akikkel tartom a kapcsolatot, nem írnak más nyelveken, legfeljebb esszéket, tanulmányokat. Vagyis volt egy pillanat, amikor a helyes magatartás a hazatérés volt; azt mondani, hogy lesz, ami lesz, én azért voltam kint, hogy megtanuljak valamit, és azt most hazahozom, és megpróbálom átadni. Ez volt az én alapállásom. Persze akik így gondolkodtak, azok most picit csalódott emberek, mert nem lehet átadni a tudást, ezt is

(Schäller Zsuzsa felvétele)

meg kellett tanulnunk közben. De ettől függetlenül biztosak vagyunk abban, hogy helyesen cselekedtünk.

– *Korai tapasztalata ennek a „kalandnak”:* „Az értelmetlen szabadság – úgy tűnt – éppen olyan sivár, mint a szabadság hiánya odaát, Keleten.” Ezt többek közt *A Pourtalès-kastély lakói* című kisregényedben olvastam, amelyben emigrációd első éveit dolgoztad föl, a strasbourg-i menekülttábor élményeit. *Ma is így gondolsz ezt?*

– Az ember rá kell, hogy jöjjön erre. Mindenki kimehetett szónokolni akármelyik utcasarokra Franciaországban vagy Angliában, ám ha a nyelvet rosszul beszéltük, ennek a szónoklatnak az égvilágon semmi értelme nem lehetett. Sőt, amikor már jól tudtunk franciául vagy angolul, és megjelentek Magyarországról az írásaink, szembesülnünk kellett azzal is, hogy nem mi fogjuk a nyugati gondolkodásmódot megváltoztatni. Végeredményben nehezen lehetett hasznosnak ítélni a mi ottani munkálkodásunkat az első években.

– *Egyrészt nem érezhettétek hasznosnak, másrészt megemlíted egy esszéedben, hogy sokáig díszpintyek, különböző sznob összejövetelek rendszeres meghívottjai voltatok. Mitikus*

hősökre tekintettek rátok, de nem annyira történelmi kontextusban, mint inkább egyfajta kuriozitás jegyében.

Szüleivel, Rejtő Erzsébettel és dr. Ferdinand Györggyel (1935)

– Az első lépés mindig az volt, hogy a Rotaryk és a Lions klubok meghívták a magyar emigránsokat, azután később a nagyobb családoknak lett egy-egy dísz-magyarja, akit rendszeresen is meghívtak. Mi akkor neveltünk és gúnyolódtunk ezeken az embereken. Ma már nem gúnyolódnék rajtuk, mert nagyon sokszor ebben a magatartásban az őszinte érdeklődés és szeretet is benne volt. Csak hát azok között a körülmények között a mi számunkra ez egyfajta plasztik-szerelemnek látszott, színfalnak, kulisszának. Kineveltük őket, de ma gyakran írok azokról, akik minket akkor befogadtak.

– *Honnan indult el ez a történet? Mesélj nekünk a sas-hegyi világról, amelyről többek közt A Mosoly Albuma című elbeszéléseidben festesz pazar tablót: a gyerekkori figurákról, a háború megnyomorította budai polgárokról, az új hatalom torz igyekezetéről, miként akarta fölszámolni ezt a „régit” világot. De visszautalsz még korábbi időkre is, többek közt a német*

szőlőtermesztőkre. Rokonságod is érdekelne, az építész dédapa például.

– A Ferdinandy család Rozsnyóról került át Kassára a XVIII. században, onnan Hidasnémetibe. A mai napig élnek ott rokonok, olyanra, hogy *A bolondok királya* című apa-könyvemet ott mutattuk be először. Azért akartam így, mert apám egész életében oda vágyott vissza. El is jöttek nyolcvanra erre az estre, ami egy ilyen kis faluban szép teljesítmény. Nagyon megható, felemelő volt a könyvbemutató.

A Ferdinandyakkal nem tudtam tartani a kapcsolatot, mert a szüleim elváltak a háború alatt, még kisgyerek voltam, és apám a Sas-hegyen csak vendég volt, néhány évig élt itt velünk, anyám családja vette nekik a házukat. Apám vendégnek érezte magát, nem is volt baráti viszonyban senkivel a környéken, pontosabban csak azokkal a vidéki fiúkkal, akik a szomszéd építkezésen dolgoztak, velük rendszeresen összejárt. De aztán eltűnt, a háború alatt bujkálnia kellett, mert vakmerő módon életeket mentett.

– *Megragadta fantáziámat építész ösöd...*

– Igen, akkor most áttérünk a budai családra...

– *Mennyi legenda övezi ezeket az embereket, és mennyi a valóság az ő történeteikben?*

– Sok bennük a valóság. Itt, ha megnézed, egy egész fal tele van az ő emlékeikkel, az anyai család képeivel, egészen az 1800-as évek elejétől; ezekben a képekben benne vannak még a repesznyomok is, kész kordokumentumok. Azt szokták mondani, hogy én inkább a Ferdinandyakra ütöttem, de az anyai családban nőtem fel itt, Budán, ezen a részen, ahol szőlőt termesztettek. Furcsa dolog, mert a Sas-hegynek ez a lejtője észak-északkeleti lejtő, ahol nem szokás szőlőt termesztetni, de ezeket a derék sváb embereket nem zavarta, mert

amikor lenéztek, látták a citadellát, a várat, a várost... és ez a szép kilátás nyilván kárpótolta őket a kevés napfényért. Ráadásul vörösbort termeltek, nem is fehérbort, ami érthető lett volna, mondjuk egy kövidinka. A budai hegyek itteni területein tehát mindig bajorok és svábok laktak. A Sváb-hegy azért Sváb-hegy, a Németvölgy azért Német-völgy, mert a nyelv örzi az ő egykori jelenlétüket. Mindennek 1880 körül a filoxéra vetett véget, és kipusztultak a szőlők, tulajdonosaik így magára hagyták ezt az óriási domboldalt. Akkor jött az én anyai dédapám, aki ugyancsak Kassáról került át. Haltenberger Sándornak hívták. A Haltenbergerek egyébként osztrákok voltak, Bruckból, a Lajtapartjáról kerültek Kassára, majd ide. Dédapám beiratkozott a műegyetemre, ő volt az első hallgatója, majd első dékánja, ott áll a szobra ma is a műegyetem egyik lépcsőházában. Ő aztán Rejtőre magyarosított, nekem nem igazán tetszik, nem tudom, miért pont Rejtőre, de így legalább egy nagy író „rokona” lettem. Amikor elvégezte az egyetemet, úgy gondolta, az első végzős diáknak magyar neve legyen. Szóval, ez a dédapám gyakran sétált errefelé. Ők pesti emberek voltak, a körúton laktak, a Baross utca környékén, és kijártak a budai hegyekre kirándulni, mert itt mindenki németül beszélt, otthonosan érezték magukat. Amikor látta, hogy kitépik a szőlőket, megvette ezt a domboldalt, fillérékért nyilván. Nem volt benne nyereszkes vágy, egyszerűen csak nagyon szerette ezt a környéket és a szép kilátást. Így lett a miénk ez az óriási kert, ami az elmúlt százhusz évben egyre zsugorodott, fölparcellázódott. Dédapámnak először csak sufniya volt itt, abból épített egy szobakonyhát, azután még egy szobát, és akkor már, nyugdíjazása után kiköltöztek ide. Anyám is itt nevelkedett, ebben a dög-nagy kertben, de utcák akkor még nemigen voltak errefelé.

Később dédapám egyre kevesebbet tudott foglalkozni ekkora területtel, kezdte eladogatni. Mi végül is mindenkit ismertünk itt a környéken, mert mindenki tőle, aztán meg nagypapámtól vette ezeket a telkeket.

– *Attól függetlenül, hogy az anyai családban nőttél föl, közvetlen és drámai kapcsolatot fűzött édesapádhoz, aki tán a legnagyobb vesztese lett a második világháborúnak, hiszen megkínózták, majd tolokocsiban élte le az életét. Rendszeresen látogattad őt, sokat beszélgettetek.*

– Igen, édesapám nem maradt volna meg a budai környezetben akkor sem, ha történetesen nem válnak el anyámmal, mert ő nem volt polgárember. Vidám, jópofa, majd-hogynem, könnyelmű fiú volt. Orvostanhallgató korában ő rendezte meg 1927-ben az orvosok bálját, ahol Anasztázia főhercegnő volt a védnök, és a családban mai napig mesélik, apám miként járta a csárdást vele: Anasztázia meg sem mozdult, mert nem ismerte a táncot, így apám csak körbeugrálta őt. Orvos lett belőle, közben pedig mozi-zongorista volt, nagyon szépen tudott játszani, vagyis mindig voltak művészi hajlamai. Írt egy operát is, amelyben mindenki meghal, az volt a címe, hogy *Vérfürdő*, ezt a családban állítólag elő is adták. Mindig a saját meggyőződése szerint cselekedett. Az OTI-ban úgy mentett meg embereket, akiket üldöztek, hogy beutalta őket vidéki szanatóriumokba; szereztek egy tüdőbajost, aki lent ücsörgött egy kiskocsiban, és ő adta nekik a köpetet. Ne-

kem ezt utólag úgy mesélte, milyen jó stiklit csinált, mert mindenki hülye volt körülötte, így nem volt nehéz átverni a hatalom embereit. De lebukott. Akkoriban elkezdődött már az idegsorvadása, de mindig azt mondogatta, hogy ez harminc évig fog tartani, s azalatt pont felnövök. De amikor

A Ferdinandy dédapá, akit Haynau halálraítélt 1849-ben, felesége és három fia

félig-meddig agyonverték a Húség Házában, agyhártyagyulladását kapott, amely vészesen fölgyorsította a betegségét, és tolokocsizhoz láncolta örökre. Azért kerültem vele nagyon közeli kapcsolatba, mert hetente háromszor is bejártam hozzá, és később, amikor már elég erős voltam, sétálni vittem mindenfelé. Mindig vidám dolgokat mesélt nekem, és minden történetének az volt a lényege, hogy nem szabad senkire haragudni, az emberek olyanok, amilyenek, nekünk meg kell bocsátanunk. A megbocsátás képességét mindvégig megőrizte, ezért tudott vidám maradni. Nem is kereste, kik juttatták ebbe a szörnyű helyzetbe, pedig vádolhatott volna sok mindenkit. Még anyánk is magára hagyta, 1956-ban látogatta csak meg, először és utoljára.

– *Mégis többször mondta nektek, vigyázzatok anyátokra, szeressétek őt. Valóban bölcs, tiszta ember lehetett. Édesanyád orvos szeretett volna*

lenni, de orvos édesapja nem engedte őt erre a pályára. Az egyik legjobb barátnője Muráti Lili, a világhírű színésznő volt, aki a háború után a madridi rádió bemozdója lett. Te gyerekként sokszor virággal vártad őt a művészbejárat előtt – a sors kegyetlen fintora, hogy édesanyád vele

egy napon halt meg. Édesanyád másik álma a színesi pálya lehetett, hisz hetvenkét évesen önálló produkcióval benevezett egy amatőr válogatáson. Alakját a Magányos gerle (2005) című novelláskötettedben rajzold meg a legteljesebben.

– Egy XX. század eleji fiatal lányról van szó,

aki keményfejű, elszánt, és aki orvos akar lenni. Hosszú éveket titkárnőként édesapja mellett dolgozik, tehát a mesterség környezetét jól ismeri. De épp a saját családja akadályozza meg őt álma beteljesítésében, hisz akkor még nemigen voltak nőorvosok. Makacs alaptermészetét megőrizte egész életében, és lehet, hogy saját magának sem bocsátotta meg soha, hogy nem lett belőle orvos. Mindenesetre doktorhoz ment feleségül (ki máséhoz), tehát ugyanebben a környezetben élt tovább 45-ig, amikor minden fölrobbant körülöttünk: szülei meghaltak az ostromban, férjét félig agyonverték, egyedül maradt három apró gyerekkel. Most, mikor már magam is beleöregedtem ebbe a korba, tudom csak értékelni, milyen lehetett az, amikor egy polgárlány elveszíti családi környezetét, házáat, mindent, ráadásul három kicsi gyerekkel marad egyedül (kilenc-, hét- és ötévesek voltunk akkor). És ilyen reménytelen

helyzetben kezd el harcolni, küszködni értünk, és azért, hogy egyáltalán fennmaradjon valami régi budai világunkból. Azzal is szembesülnie kellett, hogy a rokonsága és ismerősei a háború után bizony nem szívesen láttak minket, mert féltek attól, hogy el kell tartani három éhes gyereket. Ezek nagyon kemény pofonok voltak. Radikálisan szakított a környezettel és az egész budai polgári világgal, olyan radikálisan, hogy kilencvenéves koráig, félévszázadon át még csak köszönőviszonyban sem állt azokkal, akiket azelőtt jól ismert. Ebben csak utólag, most látok sok tiszteltreméltó vonást. Persze nagyon sok tévedéssel is együtt járt mindez, olykor belesodródott hamis elképzelésekbe. Nem volt tanult mestersége, de dolgozott gyárban, volt takarítónó...

– *Dolgozott szakfordítóként a külügyminisztériumban is...*

– Igen, a franciát és a németet is anyanyelvi szinten beszélte, de 1948–49-ben, amikor a szociáldemokrata párt és a kommunista párt egyesült, azokat, akik nem voltak hajlandók átlépni ebbe az új formációba, elbocsátották a külügyminisztériumból...

– *Ekkor került a buszüzemhez, vagy az előtte volt?*

– Nem, ez utána jött, mint minden más próbálkozása is.

– *Térjünk vissza a háborúra. Csak annyit mondok: „Jézus Szíve Rablóbanda”. Miként emlékszel erre a csapatra? Mi történt itt, a Sas-hegyen a háború alatt? Nagyszüleid az ostrom alatt veszítették életüket...*

– Igen, ebben a kertben temették el őket először, tehát a Haltenberger-ág örökösei kihaltak. Sokáig állt itt a front. Mi karácsony este menekültünk át Pestre, az Irányi utcai pincébe, amikor az oroszok már a Farkasréti temetőben harcoltak, mégis csak február 6-án esett el ez a vidék. Mi úgy kerültünk vissza, hogy az oroszok felhúzták az első pontonhidat. A Szabadság-

hídnak (vagyis a Ferenc József-hídnak) csak az egyik része robbant fel, és voltaképpen a megmaradt részét hosszabbították meg a partig. Na, mi ezen gyalogoltunk vissza április elején Budára, anyám és a három gyerek, targoncán húzva a holminkat. Amikor megérkeztünk, láttuk, nagyapáék háza összeomlott, a mi házunknak nem volt teteje, s egy család kikiabált az ablakon, hogy ide ne jöjjünk, mert már nincs hely. Anyám azt kiáltotta nekik igen határozottan, hogy akkor szedjék a cuccukat és költözzenek ki, mert ez a mi házunk. Megrémültek tőle. Anyám nagyon erélyes, kemény nővé vált akkorra.

Mi itt, tízéves gyerekek, teljesen vadon éltünk a Sas-hegyen. Összeszedtük a rakétákat, nagyon jól tudtuk kilőni őket két téglá közül, élveztük magát a játékot is, de főleg azt, ahogy megzavarodtak tőlük az oroszok, össze-vissza rohagáltak. Nevünk, a Jézus Szíve Rablóbanda Papp Jóska ötlete volt, aki sajnos már nem él. Torma Lajos a forradalom ötvenedik évfordulója előtt halt meg tavaly nyáron. 56-ban gerinclövést kapott, és megbénult egész életére. Ötven évig élt bénán itt a szomszéd utcában. Ő volt az utolsó, aki emlékezett ezekre az időkre, és aki nagyon várta az ötvenedik évfordulót, de nem élte meg. Nem lehet tudni, hogy szerencséjére vagy szerencsétlenségére-e.

– *Gödöllőre mind a mai napig visszavárnak és ünnepelnek téged. Mennyi időt is éltetek ott?*

– Anyám nem bírta velünk, öcsémet és engem berakott a gödöllői premonstreiekhez, mert a Ferdinandy családnak volt egy alapítványa Jászón (Kassa mellett), amely évente egy-egy szegénysorú gyereket kiválasztott és iskolába íratott. Anyám emlékezett rájuk, és bejelentette, hogy ez a szegénysorú kisgyerek én vagyok, így kerültem a saját alapítványomhoz. Öcsém is jött velem, két évig voltunk bentlakók, de utána

anyám és húgom is kiköltöztek, és még két évig laktunk ott. Ez az az életkor, amikor a barátságok szövődnek, tizenkettőtől tizenhat éves korig. Ezért is lett nekem hirtelen Gödöllő nagyon fontos. Később a gödöllőiek is fölfedeztek engem. Az idén is sokszor találkoztam régi barátokkal. Úgyhogy gödöllői író lett belőlem, aminek én tulajdonképpen örülök, mert sokáig zavart, hogy igazán nem tartoztam sehová...

– *Egyedül először innen utaztál föl Fradi-meccsre. B-közép, Kispéter Mihály?...*

– Igen, a B-középnek volt egy alsó, állóhely része, fából készült, finom-jó kátrányszaga volt – és egy felső része, ami szeparékból állt. Mikor engem öt-hat éves koromban apám először kivitt, akkor a fiatal orvosok fönt a „páholyban” ültek. Sok orvos volt akkoriban a Fradiban, Sárosi doktorral hülye vicceket kiabáltak egymásnak, nagyokat nevettek. Azután amikor én 1949–50-ben fölutaztam Gödöllőről az első Fradi-meccsemre, akkor már nem a fönti páholyokba mentem, hanem le, az állóhelyre, de az is nagyon festői volt. A Krampusz nevű fodrász tartotta a zászlót; volt egy vasutas, akiről egyszer valaki megjegyezte, úgy néz ki, mint egy vaddisznó, hát el is neveztem Ártány úrnak valamelyik könyvemben – nos, ez a vasutas mindig tízliteres demizsonokkal érkezett, úgy, hogy keresztüljött a pályán, és közben zúgott a taps, már messziről kiabálta (soha nem felejttem el): „hözom a mentőládát”, aztán beült a B-középre, mindenki megkapta a kis pohárkáját... Hát így kezdtem én odajárni. A Fradit épp föl akarták számolni, meg is szüntették, mert végeredményben ÉDOSZ-ra keresztelték (az Élelmiszeripari Dolgozók Szakszervezetének lett a csapata), először még meghagyták a zöld-fehér színeket, de januártól piros-fehérre változtatták, azután átkeresztelték Kinizsire, és közben elvitték az összes játékost.

Az aranycsapat voltaképpen a Fradi gerincére épült (Budai, Kocsis, Deák, Rudas, akiből talán a legjobb lehetett volna, ha nem törik el a lába). Tehát teljesen kifosztották, annyira, hogy volt olyan mérkőzés, amin tartalék játékosok és öregfiúk mérköztek. Úgy éreztem, valahogy az egész országra érvényes, amit a Fradival művelnek, az egész országot így teszik tönkre. Gyakran tüntettünk értük, sírtam is sokszor. Az én akkori példaképem Kispéter Mihály volt valóban, egy jó felépítésű, szép vidéki fiú, aki ezeket a fiatalokat és a nagy öregeket összehozta, ő volt a csapat lelke. Még ma is meglátogatom néha a sírját a Farkasréti temetőben...

– *A tánciskola, ahol ruhatároskodtál, és szabadidődben a petrezselyem-árús kislányokat táncoltattad, az Gödöllőn volt még, vagy akkor már itt laktatok a garázsban?*

– Nem-nem, akkor már itt laktunk, mert amikor visszajöttünk Gödöllőről, a házunkat már nem kaptuk vissza. Fölöttünk egy ávos őrnagy lakott, és egy belügyis ember, akik egyébként nem bántottak, pedig kikészíthettek volna minket, de megengedték, hogy beköltözzünk a garázsunkba. Anyám ablakot vágatott rajta, mosdót csináltatott... Nem is kis ideig laktunk így, 50-től 56-ig, a három gyerek, a kutya, a macska és egy kecske, amelynek a kérdésére aludtam el minden este, olyan megnyugtató volt, mint egy altató...

– *A gödöllői premonstreiek után a pesti piaristákhoz jártál, és édesanyád egyszer azzal állt elő, hogy menj el röplabdázni. A KELTEX-ben játszottál, ahol Lóciival is összeismerkedtél...*

– *Hogyne, ő volt az edzőnk...
– Ő az első osztályban játszott.
Hogy is történt mindez?*

– Szerencsés húzás volt, mert ennek köszönhető, hogy átvett a József Attila Gimnázium, ahonnan többen

Ferdinandy György autóbuszkalauz (1956, Angelo fotója)

jártak röplabdázni, végül itt is érettségiztem. Azért pont a KELTEX-be kerültem, mert anyám akkor épp a Budafoki úton dolgozott, és neki támadt ez az ötlete. Mi voltunk az utánpótlás, és Szabó Lőrinc fia, Lóci foglalkozott velünk, az a kisfiú, akiből valóban „óriás lett”. Nagyon magas, enyhén hajlott hátú férfi, szigorú, de nagyon jó edző volt, mindnyájan szerettük.

– *Így érnek össze az irodalom szálai. Később a buszvállalathoz kerültél kalauznak...*

– Igen, miután leérettségiztem, nem vettem föl az egyetemre, és akkor kerültem a Fővárosi Autóbuszüzemhez. Anyám is ott volt kalauz, épp akkoriban százalékolták le, így kicsit az

ő utódja lettem. Nagyon jól éreztem magam, és egyáltalán, apámtól eltanulhattam, hogy az ember az életnek a vidám oldalát igyekezze nézni, így nekem jó volt sokszor olyan helyeken is, amit más tán büntetésként élt meg.

Hogy úgy ismerem ma is Pestet, mint a tenyeremet, azt is ennek az időszaknak köszönhetem, hisz ott voltam majdnem három évig, és keresztülkaszul buszoztam ezt a várost...

– *De közbejött a katonaság, egy elég kemény időszak. Megrázó Senkiföldje című elbeszélése is, amelyben földolgoztad. Büntetőszázad volt?*

– Nem büntetőszázad volt, de büntetésből kerültünk oda. Mert először behívtak minket a pécsi Összefegyvernemi Tisztiiskolára. Megtöltöttünk egy egész vagon, és amikor megérkeztünk a laktanyába, odajött hozzánk egy idősebb altiszt, és azt mondta nekünk, hogy „gyerekek, most még elmehettek, menjetek vissza az első vonattal, mert ami itt vár rátok, azt el sem tudjátok képzelni...” Annyira megrázott ez minket, hogy mindannyian, úgy ahogy voltunk,

visszamasíroztunk a pályaudvarra, és egy Nádor szállói, kiadós sörözés után hazavonatoztunk Pestre, az egész brancs. Ennek nyilván lehetett valami tüntetés jellege, ha egyszerre hatvan-nyolcvan fiatal kivétel nélkül faképnél hagyja a tisztiiskolát, amit végül is mint egy pozitív lehetőséget kínáltak föl nekünk. Na, ezek után összefogdostak minket, és elég kegyetlen helyekre soroztak be, én a csömöri üteghez kerültem. Sárba ragadt, használhatatlan légvédelmi roncsokat kellett tisztogatnunk, smirgliznünk, és a rozsdá teljesen beleette magát az ember bőrébe, mindeközben nagyon kegyetlen bánásmódban volt részünk.

– „Száz dologban fő a feje, / a főzésre nincs ideje? / Modern alumíniumedénnyel / percek alatt kész az étel.” Ezzel a reklámverssel díjat nyertetek egy zongorista katonatársaddal. Az akkor berendezkedő hatalmat illusztrálja, hogy a díjkiosztás az Operaházban zajlott, ahol édesanyád vette át helyetted a fődíjat: egy alumíniumfazekat...

– Több alumíniumfazekat, kérélek, zsákra valót hozott haza anyám az Operából, közben én a Honvéd Kórházban gyengélkedtem, és rádióon hallgattam a közvetítést erről a díjátadásról.

– 1956-ban sikerült megszabadulnod a hadseregtől...

– Igen, 56 nyarán szabadultam, visszamentem az autóbuszüzemhez, ott ért a forradalom...

– Édesanyád egy huszonkettő nyugati címből álló listával állított be hozzád a garázsba, és ezzel a listával vetted nyakadba a nagyvilágot...

– Én nem akartam elmenni, hisz csak december 6-án hagytam el az országot. Aki el akart menni, már elhúzta a csíkot novemberben. Decemberben már rendszeren jártak a buszok, én dolgoztam, és aznap este is Bozsóka elvtárrsal üldögtünk egy üvegalitkában, amikor jött anyám, és azt mondta, ne menjek haza, mert az utcánkból már kerestek valakit. Ettől megrémült, mi lesz, ha legközelebb értem jönnek. Másnap hajnalban levonatoztunk Kaposvárig, hogy legalább ne legyünk szem előtt. Akkor az ember nem igazán kérdezte, miért keresik, nem mertem utána érdeklődni én sem, benne volt a levegőben, hogy összeszedik azokat a fiatalokat, akik valamilyen módon részt vettek a forradalomban...

– Kint voltál a Kossuth-téri tragédiakor is...

– Mindenütt ott voltam. Későbbi író társaim közül is sokan végigcsinálták; Ágh Pista is megsérült a téren, de ő súlyosabban, mint én. Ott

volt Karinthy Cini is. Mondták is nekem már kint, hogy te, a Cini kimásolta a cikket a Nemzetőrből, és megírta a *Budapesti Őszben*. Pedig hát nem, csak ő is ugyanazt látta, élte meg, amit én.

– „Nem felnőttek, akik ott vonultak, hanem a játék hevében képzeletet, valóságot megkülönböztetni nem tudó gyerekek” – írod a *Mágneses erővonalakban*. Te milyen érzésekkel vettél részt az eseményekben?

– Én nem úgy éltem meg, mint a társaim. Délelőttiemeit az egyetemen töltöttem, mert végre fölvettek, megismerkedhettem Gyergyai Alberral és másokkal, aminek ma is nagyon örülök, délutánoként meg dolgoztam a kettős buszon, ami pont az egyetem előtt állt meg a Szabadsajtó úton. Egyenruhában jártam be az egyetemre, rám ezért emlékeznek jól az akkoriak. Aranyszájú Szent Jánosnak neveztek el; hat hét alatt valakinek ha csúfneve lesz, az már sikernek mondható, nem? Nagygyűlésről nagygyűlésre jártunk, ami engem idegesített, mert örülni akartam annak, hogy bent vagyok végre az egyetemen, annak is, hogy megmaradhatam az autóbuszüzemnél. Ezekon a gyűléseken azonban megkérdőjelezték azokat az állapotokat, amiket akkor én ideálisnak éreztem. Egyszer hozzám fordult egy fiatal lány, akit Szilviának hívtak (Lyonban találkoztam vele újra harminc évvel később), azt kérdezte tőlem, hogy mit szól mindehhez a munkásosztály?, amit, ugye, én képviseltem a kalauz egyenruhában, mire mérgesen azt ordítottam, hogy „szarik rátok a munkásosztály”. Ők persze nevettek, de így lett belőlem Aranyszájú Szent János. Van még egy nagy különbség: tizenkét éves koromban Belgiumba vittek fel táplálásra a háború után, egy évet töltöttem ott, egy jól szituált belga családnál. Pontosan emlékeztem arra, hogy nem tudják rólunk, hol vagyunk. Hogy ez az ország merre talál-

ható, azt ott a belgák, vallonok, franciák, flamandok nemigen tudták, ha Budapestet Bukaresttel összekeverték, már lehetett örülni. Ráadásul arra is emlékeztem, hogy akkor minket, főleg a vallonok, Hitler utolsó csatlósaként ítélték el. Nemezszer fordult elő, hogy én, a tizenkét éves kisfiú, amikor megmondtam, hogy magyar vagyok, elkezdtek az öklüket rázni, hogy „Hitler kaput”. Ezzel szemben 1956-ban az vibrált a levegőben és a szívekben, hogy most majd az Egyesült Nemzetek a segítségünkre sietnek, fölfigyel ránk a nagyvilág, később hiedelmek is szárnyra kaptak, hogy ejtőernyősököt küldenek. Nekem az volt az érzésem, ezek óriási illúziók, hogy rajtunk senki nem fog segíteni. Persze mindez nem akadályozott meg abban, hogy végigcsináljam azt, amit csak tehettem, de reménytelenül csináltam végig, s nem úgy, mint társaim, akik valóban, mint a gyerekek, azt képzelték, hogy mi most, pesti diákok, le fogjuk győzni a Szovjetuniót...

– Egy tárcában ugyanakkor úgy fogalmazol, hogy „azokért a napokért érdemes volt végigélni egy életet”. Akkor vált igazán hazáddá ez az ország, és véglegesen (Tanulmányúton).

– A felemelő a nagy egymásra találás volt. Ilyet azelőtt nem tapasztaltam, és azután sem. Aki ezt megélte, annak van egy olyan életre szóló élménye, hogy mi egy nép, egy nemzet vagyunk... vagy legalábbis voltunk azokban a pillanatokban.

– Miben látod a problémát, ahogy írsz is erről, hogy még mindig nincs a helyén 1956? „Nem a nemzeti múlt szerves része a forradalom”. Mik ennek az okai? Hogyan lehetne orvosolni ezt?

– Nincsenek receptjeim. De az ötvenedik évforduló alkalmából például megpróbáltam meggyőzni az Írószövetséget, hogy ne a vidéki városi könyvtárakban és a kultúrházakban

szónokoljunk 56-ról, mert ott össze fognak gyűlni azok a kokárdás aggasztányok, akik ugyanúgy átélték a forradalmat, mint mi, és így ezekből a beszélgetésekből semmi más nem lesz, mint egy közös búsulás, amiben mi nagyon nagyok vagyunk, de az égvilágon semmi haszna sincs. Inkább a középiskolákban és gimnáziumokban szervezzük meg azt, hogy 56-os rendhagyó történelemórát tarthassunk. Én magam ki is dolgoztam a tervezetét, amihez pénz nem kellett, hiszen akik részt vettünk volna, mind hetvenen fölüliek vagyunk, ingyen utazunk. Én magam csináltam is aztán, nyolc-tíz helyre is elmentem. Szóval ezt kéne csinálni: rendhagyó történelemórát az egész országban, azokkal a hiteles íróemberekkel, akik még saját emlékeiket el tudják mondani, és akik azokat meg is írták. Ebben látok fantáziát, mert a fiataloknak óriási a tájékozatlanságuk e téren.

Egyébként én mondtam először 56-ról, hogy forradalom. Mert most rivalizálva vitáznak szerte az országban, ki volt az első. Pedig először én mondtam, 1987-ben, ráadásul egy olyan Vasárnapi Újságban, ami egyenesben ment. Azt mondta nekem utána Kulcsár István (eredetileg moszkvai tudósító), hogy neki ebből nem lesz baja, mert az egészet majd rám kenik, hiszen én negyven évig forradalomnak hívtam 56-ot, nem tudhattam, mit kell mondani, neki meg nem volt ideje adás előtt figyelmeztetni engem, hogy nálunk nem használjuk ezt a kifejezést.

– Mikortól kezdett foglalkoztatni, hogy íróként nézz szembe az életeddel, és örökítsd meg emlékeidet, tapasztalataidat? Van persze arra utalás, hogy első írásod külföldön jelent meg. De például amikor egyetemre jelentkezted, milyen szakra felvételiztél?

– Magyar–francia szakra, úgy gondoltam, ez áll hozzám a legközelebb. Voltak írásaim azelőtt is, tizenhárom éves koromban írtam egy novellát,

meg szerelmes verseket. Annak idején versekkel hódítottuk meg a kislányokat. Az ötvenes évek elején még, aki írt egy szép szerelmes verset, az nagyobb eséllyel pályázott a lányoknál, mint az, aki nem írt ilyet...

– *Ma már pont fordítva van...*

– Igen, ma már másképp működik. De tényleg Franciaországban lett belőlem író, amikor láttam, hogy mennyire félremagyarazzák, tudatlanságból vagy rosszindulatból a francia médiában azt, ami itt történt velünk Pesten 56-ban. A tudatlanság bosszantó volt, a rosszindulat pedig felháborító. És akkor elkezdtem leírni az eseményeket, azzal a hátsó szándékkal, hogy azokat franciák számára magyarázom. Egy kis diáklány, akit a strasbourgi egyetemen ismertem meg, javítgatta ki a szövegeimet. Ezek aztán megjelentek az újságokban. Tehát van az én indulásomnak egy mai szemmel nézve „idejétmúlt” vonzata: azért kezdtem el írni, mert valamit az emberek tudtára akartam hozni. Aki ezt ma bevallja, minimum ledilettánsozzák...

– *Sajnos, de ez egy múltó rémálom csupán. Másfél évet éltetek a strasbourgi Pourtalès-kastélyban...*

– Az egy menekülttábor volt, de nem a kastélyban laktunk, hanem a mögötte épített barakkokban. Közben én bejártam az egyetemre, a többiek még nem, mert a nyelvvvel tovább küszködtek...

– *Már akkor is milyen élelmes ember voltál, amit bizonyít, hogy az egyik társaddal bárt rendeztetek be a táborban, szereztél valahonnan egy robogót, azon hordtátok a parasztoktól a bort...*

– Persze nevetséges volt a mi bárunk, amelynek ötlete egyébként az amerikaiaké volt; az ösztöndíjat adó szervezet javasolta, legyen egy bár, hogy esténként ne kelljen visszagyalogolni a városba...

– *„Nagyon megszerettem ezt a félig francia, félig germán várost, itt,*

két világ határán nem kellett szégyellnem, hogy idegen vagyok” – nagy szeretettel írsz erről a korszakról, Strasbourgól, az ottani tájról.

– Tényleg szerencse volt a számomra, hogy Elzászba kerültem. A Rajna völgye eredetileg Lothár birodalma volt, amit később az újkori történelemben hol a franciák, hol a németek csatoltak magukhoz. Itt nagyon ironikus és jó humorú nép lakott, akik a franciákat éppen úgy ki tudták nevetni, mint a németeket, és ez nekem nagyon imponált, mert én is ki akartam őket nevetni. Mind Francia-, mind Németországban komolykodni kellett.

– *Az a diáklány, aki első francia írásaidat javítgatta, Clo, ő lett később a feleséged...*

– Igen, ő lett a feleségem. Ezek a döntéseim utólag, már így fél évszázad távlatából, úgy tűnnek, mint békés, polgári természetemnek a bizonyítékai, hiszen én ezt az első kislányt háromszor is elvettem életem során, mert ő mindig próbált megszabadulni magyar társaságomtól...

– *Az ő anyukája, ha jól emlékszem, egy leánykollégium igazgatónője volt...*

– Igen, akkor is mindenki azt mondta, hogy a Ferdinandy milyen ügyes, hogy pont a leánykollégiumba házasodott be. Azt képzelték ezek a magyar srácok, hogy nekem ott bent háremem lesz. Mi akkor különben is ilyenek voltunk, a nagybetűs Nyugat meghódítását a nőkön keresztül képzeltük el.

– *Egyetemi tanulmányaid mellett sok mindennel foglalkoztál mint családfenntartó, de legtovább talán a könyvkereskedő szakmát űzted.*

– Nagyon hamar megjelent egy könyvem, utána nem sokkal díjat is nyertem, tehát korán bekerültem a francia irodalmi életbe. És akkor azt mondták, helyezkedjek el valamelyik kiadónál, hogy a tűz közelében maradhassak. Volt egy nagy tankönyvki-

adó, Fernand Nathan, Nátán bácsinak az óriási könyvkiadója (ma is az egyik legnagyobb Franciaországban), náluk megtanultam a könyverterjesztés csínját-bínját. Vesztemre, mert itthon

napot otthon tölthetek, és van időm írni, olvasni. Akkor lett az egyetemi állásom Portorikóban.

– *Itt beszélnünk kell még egy Ferdinandyról, édesapád történész unokatestvéréről. 1964-től tanítottál a portorikói egyetemen. Miként kerültél a világ másik felére?*

– A portorikói egyetem hirdetés útján kerestem tanárokat, én így kerültem velük kapcsolatba, de tény, hogy megírtam a bácsinak is, aki akkor már jó ideje ott tanított, hogy jelentkeztem erre a hirdetésre. Aztán hogy ő segített-e vagy sem abban, hogy engem oda felvettek, azt nem tudom, mert attól kezdve, hogy Portorikóban éltem feleségemmel és két, később három gyermekemmel, Mihály

Francia tanyán (1971)

most látom, mit kellene csinálni, és úgy látszik, mintha rajtam kívül senki nem tudná, akik meg tudják, azok nem rokonszenvesek...

– *Emlékszem egy csínyre, amikor egy ilyen könyvkiállítás alkalmával már nagyon untad magad, és Balzac fotója helyére beragasztottad a saját fényképedet az egyik könyvbe. Innen jött, gondolom, későbbi könyvcímed is, a Fényképem Balzackal...*

– Igen, mi úgy terjesztettük a könyveket, hogy jártuk a vidéket, és kiállításokat rendeztünk egyetemeken, munkahelyeken. Büszke voltam a munkámra, de később rádöbentem, hogy ezt életcélnak nem lehet sokáig felfogni, bele is fáradtam. Inkább olyan állást kezdtem keresni, amely mellett legalább fél

nekünk semmiben. Olyannyira nem, hogy a kisfiam, aki akkor tízéves volt, egyszer kölcsönadott Mihály bácsinak tizenegy dollárt, és soha nem látta viszont. Úgyhogy azóta is emlegeti a fiam: tartozik neki a Ferdinandy család tizenegy dollárral...

– *Veled egy időben több európai, argentin tanár is került oda erre az új egyetemre. Kemény küzdelem kezdődött el, és nem is csak a nyelvtanulás miatt, hisz kezdetben nem beszélted a spanyolt, és diákjaid dolgozatait úgy tudtad csak kijavítani, hogy előtte lefordítottad franciára – hanem maguknak a bennszülötteknek a nevelése tartogatott számodra igen gyötrelmes kihívásokat, és később már-már reménytelennek láttad a pedagógusi pályát.*

– Ehhez azt kellene valahogyan érzékeltetnem, mennyire messze volt Portorikó akkor Európától. Az embernek az volt az érzése, mintha a világ végére keveredett volna el, ahonnan valószínűleg soha többé nem jut vissza az ún. civilizációba. A távolságok nagyon „megváltoztak” azóta, manapság még itthon is azt lehet mondani, hogy az ember átugrik Portorikóba. De akkor nem átugrás volt ez, hiszen akkor még csak hajók közlekedtek. A hatvanas évekig huszonegy napos hajóút volt, és amikor mi mentünk, akkor is még kilenc napig kellett utazni az óceánon. Továbbá akkora pénzzel járt ez együtt, hogy egész évben kellett spórolni egy hajójegyre. Csak azután lettek a repülők, én vissza először már repülőn jöttem, de akkor is úgy, hogy először New Yorkba, onnan Rejkjavikba, majd Luxemburgba, és onnan már vonattal. Csak ilyen kis részletekben repülték át akkoriban az óceánt, ma már úgy emlegetik, hogy a „pocsolya”...

– *Azért még ma is kilenc órás repülőút...*

– Szóval, bennünk volt ez az érzés... meg különben is, ha visszamegy az ember Európába, akkor mihez kezd? Hisz azért utaztam oda, mert nem tudtam az életemmel zöld ágra vergődni Európában. Ha visszamegyek, kezdődik minden előlről. És vedd hozzá azt is, hogy egy családnak visszautazni több évi spórolás eredménye lehetett csak. Tehát az ember nagyon messze érezte magát, ez tette annyira kétségbeesztővé a helyzetünket, a mi számunkra különösen, hiszen itt, Magyarországon még nem láttak minket szívesen a hatvanas-hetvenes években. Tehát nem lehetett szó arról, hogy az ember hazajön, hanem csak arról, hogy valamelyik európai országban eltölt valamennyi időt. Magyarországra a hazatelepülés csak a nyolcvanas évek második felében vált reálissá.

– *Volt benned egy se ide, se oda nem tartozás érzés. Amikor a Szerecsenségem történetében úgy írsz, hogy „ami körülvesz, egyre inkább a cethal gyomra: a csend. Megszoktam a magányt, nem vágyom vissza sehová. Sem azok közé, akik kilöktek a habokba, sem a niniveiek közé, akik ma sem tudnak különbséget tenni a jobb és bal kezük között.” A húszévesen magaddal cipelt haza és ennek a hontalanságérzetnek a feszültségterében sokszor fogalmaztál úgy, hogy a te igazi hazád az irodalom, a magyar nyelv. A családod vissza is költözött Európába.*

– Kamasz gyermekeim barátokra, barátnőkre tettek szert, – és az én francia feleségem megrémült, hogy ő hiába készül hazafelé, mint ahogy egész idő alatt készültünk: ha a fiúk itt nőülnek, mi is ide kötődünk majd. Felpakolta a három gyereket, és visszament velük Franciaországba. Attól kezdve én nem csak egyedül maradtam, hanem nagyon nagy szegénységben is, mert nekem kellett őket eltartanom egy ilyen kis gyarmatról. Egyébként általános jelenség volt mindez: az európai asszonyok, amikor a gyerekek kezdtek felnőni, visszatelepültek hazájukba, nem akarták, hogy a gyerekeikből trópusi legyen. Ezek a házasságok mindig válásokkal végződtek, körbe voltam véve csupa elvált európai tanártársal. A trópusi lányok nagyon szépek, de nem hittük, hogy valaha is közünk lehet hozzájuk. Annyira más világ volt. Közünk ehhez a más világhoz akkor lett, amikor rájöttünk, hogy ez a sziget is egy gyarmat, amit az amerikaiak fenntartanak, anyagi gondjai így minimálisak, de mégiscsak gyarmat, ahol megpróbálják a bennszülötteket átnevelni egy más kultúrkörre a latin gyökerek, örökség rovására. Mi az egyetemen rákérdeztünk, hogy miért nem tanítunk portorikói történelmet. Az amerikaiak erre azt felelték, hogy azért, mert történelmük

csak szabad országoknak van, szolgáló népeknek csak anekdotáik vannak. Nagyon nehéz volt ezen változtatni, mert ezt a torz felfogást a bennszülöttek is teljesen magukévá tették. Az ilyen népek beletörődnek a sorsukba, és a legnehezebb feladat kirázni őket ebből a letargiából. De nagy nehezen valahogy mégis sikerrel jártunk, mert ma már tanítják a portorikói történelmet az egyetemen, és erre nagyon büszke vagyok, mert, igaz, hogy nem egyedül, voltak társaim ebben, egy spanyol kolléganőm például, de voltaképpen mi győztük meg a portorikói kollégákat.

A magánynak csak akkor lett vége, amikor a gyerekek kicsit nagyobbak lettek, másrészt mikor több évre rá megismertem a kubai feleségemet. Ez idő alatt egyetlen kapaszkodóm volt csupán: az anyanyelvem.

– *Te magad is írtál többek közt módszertani tankönyveket. Tehát ti írtátok a portorikóiaknak az első hiteles könyveket, amelyekből tanulhattak.*

– Igen, így van, de ezt azóta már a portorikóiak művelik a maguk módján. És ez az egészséges.

– *Nem volt egyszerű feladatod. Amikor irodalmat vagy történelmet akartál oktatni a bennszülötteknek, nemegyszer földrajzzal kellett indítanod, hogy egyáltalán el tudják magukat képzelni, helyezni a világban.*

– A középiskolákban nagyon alacsony színvonalú volt a tanítás, a földrajz különben sem tantárgy az Egyesült Államokban sem, hanem csak a szociológia részeként oktatják, ha oktatják. Így amikor lerajzoltam nekik Dél-Amerikát, azután Portorikót, és hozzáfűztem, hogy mi egy aprócska sziget vagyunk csupán, azt mondták, ugyan, hát akkorák vagyunk, mint Dél-Amerika. Hisz ők a rajzaim méretéből indultak ki. Elemi dolgokkal kellett valóban kezdeni a tanításukat. De mindez már a múlté, ezen túl van Portorikó, és ebben talán nekem is van némi szerepem...

– *Honnan jött az ötlet, hogy futballra tanítsd a trópusiakat?*

– Kezdetben magyarokat nem ismertem, a trópusiak meg idegen társaság volt a számomra. De volt ott egy német kolónia, a Volkswagennek meg egy kirendeltsége. Voltak köztük fiatalok, akik esténként összeültek sörrözni, ahogy a németeknél szokás. A legtöbbjük szégyellte, amit a szülei nemzedéke művelt Európában. Kezdetben nem volt más társaságom rajtuk kívül. Kiderült, van egy futballcsapatuk. Nagyon bölcsen „Centrál Európának” hívták. Bekerültem ebbe a csapatba, de később feloszlott, Volkswagenék elmentek. Akkor jutott eszembe, mi lenne, ha megtanítanám portorikói diákjaimat focizni. A Real Madrid küldött filmeket, azokat kielemeztük, pályát kerestünk, kimértük stb. Nagyon nagy élmény, így utólag is: ezek a gyerekek akkor jöttek rá, hogy együtt, csapatban lehet nagy dolgokat véghezvinni. Az egész import amerikai civilizáció azt sulykolta beléjük akkor már nyolcvan éve, hogy van, aki mindent elér, mert olyanok a képességei, és vannak a vesztesek, a gyengék – de az, hogy együtt elérünk valamit, az teljesen kívül esett az ő világméjükön.

Aztán a spanyol seminaristákkal szűrtem össze a levet, mert ők is fociztak ott a papneveldeben, úgyhogy később ezekkel a kispapokkal mérköztek az én diákjaim. Aztán lett egy harmadik futballcsapat is, és amikor eljöttem Portorikóból (ennek lassan most már nyolc éve), első osztályú bajnokságot rendeztek hét döntős csapattal. Nem hinném, hogy nagy jövője lenne a portorikói futballnak, mert a fociban azért sokat kell futni, és a futball – bár ezt Magyarországon már nemigen tudjuk – azért fárasztó sport.

– *Amellett, hogy az ottani népek kissé álmodozóak – rendszeresek voltak a lázongások, forradalmak. Te is belesodródtál egy egyetemi felkelésbe, amikor a katedrákat ki-*

vágták az utcára, eltörölték a vizsgákat... „Művészet és pornográfia” címmel rendezték a vitaestet.

– Az volt a cél, hogy megbotránkoztatassuk a vaskalapos öregeket. Engem később csak azért tartott meg az egyetem, mert én egy év fizetés nélküli szabadságra mentem Franciaországba, miután leverték ezt a megmozdulást. Az alatt az év alatt tanártársaim jelentős részét elbocsátották. Mikor visszakérültem, új emberek fogadtak. Ezért tudtam harminchét évig ott tanítani.

Volt Portorikónak egy olyan nemzeti hőse, aki társaival behatolt az amerikai kongresszus épületébe, belélvöldözött a levegőbe, és bejelentette, azért jöttek, hogy kikényszerítsék hazájuk teljes függetlenségét. Természetesen az történt, hogy amikor kimentek, letartóztatták őket.

– Később új családot alapítottál. Ebből a házasságból született fiad, kis-Gyurka egyszer úgy fogalmazott, amikor nálatok jártunk tavaly Oravecz Péter költőtársammal, hogy „anyám kubai menekült, apám magyar menekült, legalább nekem legyen hazám”. Ő büszke portorikói származására.

– Feleségem tízéves korában került el Kubából. Az iránta érzett szerelmen túl azt gondoltam, hogy vele azért is könnyebb lesz talán, mert nem akar majd mindenáron odakötni Portorikóhoz. Egy helyi lány nem hagyja el a szigetet. Aztán megszületett a kisfiunk, Gyurka, akiből portorikói hazafi lett, hazafias verseket írt. Azt mondta nekünk, miután felnőtt, hogy ő ott akar maradni. Így amikor mi átköltöztünk Floridába, ő tizenkilenc évesen ottmaradt, majdnem hét évig élt egyedül, csak kétszer-háromszor látogattuk meg évente. Ott fejezte be az egyetemet, és csak tavaly költözött utánunk, mert szembesülnie kellett azzal, hogy egy ilyen kis szigeten nincs számára megfelelő munkalehetőség, karrier.

– A tanítás mellett egy idő után úgy gondoltad, hogy megírod azoknak az öreg-magyaroknak az élettörténetét, akik ezen a „korall-zátanyon fennakadtak”. Később portorikóiakról is írtál, nemrég jelent meg például magyarul is végre Chica című megrázó szociográfiád, amelyben egy portorikói lány viszontagságos, megalázó gyermekkoráról, nehéz pályakezdéséről mesélsz nekünk.

– Itthon azt mondják, hogy én csak önéletrajzot írok, ez annyiban igaz, hogy nekem nem volt emberanyagom, nagyon keresnem kellett, hogy találjak például öreg-magyarokat, („mamutokat”, én így hívtam őket), akik ott fejezték be az életüket. Akik meg jól el is tudták mesélni kalandjait, olyan nagyon kevés volt. De valóban megírtam ezeket a történeteket, meg is jelentek a Mamutemető című könyvemben. Aztán írtam portorikóiakról is, de sokkal kevesebbet, mert egy idegennek nehéz hozzáülni olyan témákhoz, amelyek érzékenyen érintik a portorikóiakat, és ők nagyon érzékenyek. Így voltaképpen nem váltam portorikói íróvá. Egy nemzeti hősről, Pedro Albizu Camposról azért írtam egy novellát.

– De tudták, hogy írsz, mert később ők kerestek téged, így küldetett érted például Létai fűszeres is...

– Létai úr először Belgiumba került 45-ben, egy fegyvergyárba, és később, amikor a Dominikai Köztársaság diktátora, Trujillo átment Európába fegyvereket gyűjteni, mert a háború végén mindenütt lehetett használt fegyvereket vásárolni, szakembereket is toborzott. Így került ki Létai úr is Dominikába, aki egyébként fűszeres volt itt a Sas-hegyen. Ott ezredesi rangot kapott, ő hozta rendbe a fegyvereket. Egy Király nevű ezredes egy nem tudom, hány lövetű automata puskát talált fel, és azt Létaiék legyártották. Amikor már túl sok fegyvert gyártottak, elkezdtek piacra dobni, átjött a kubai diktátor is, Batista, aki azt

mondta, hogy ő csak gyűjtőlövédéket vesz. Trujillo megkérdezte Létai úrtól, nem lehetne-e elintézni ezt valahogy. Nem lehetett, hisz a gyűjtőlövédék egész más technológiával készül, de majd elintézem, mondta Létai úr is, és lelocsolta a gyakorlótéri szalmabábukat benzinnel. Így amikor a bemutaton beléjük lőttek, azok lángra kaptak, amitől Batista teljesen odáig volt. Útra is kelt a rakomány, de használni már nem használhatta a fegyvereket, mert mire Kubába ért, Fidel Castro átvette az uralmat. Szóval rengeteg kalandot elmeséltek nekem ezek az öreg-magyarok.

– Dominikán még ma is sokan úgy képzelik, hogy Portorikó a Kánaán? Ma is sokan belefutnak az óceánba, cápák martalékává lesznek, amikor deszkákon, lélekvesztőkön át akarnak jutni – vagy ez inkább az akkori időköt jellemezte?

– Nem, még ma is...

– A portorikóiak nem is szeretik, lenézik őket, azt mondják róluk, hogy elveszik a munkájukat, ők terjesztik a betegségeket...

– Nézd, az idegengyűlölet akkor alakul ki, amikor egy bizonyos százalékot elér a bevándorlók aránya. Sajnos ez mindenütt így van a világon, még az olyan helyeken is, ahol az idegenek azokat a munkákat végzik, amelyeket a helyi lakosság nem hajlandó elvégezni. Így alakul ki az idegengyűlölet, és mindig akad politikai, aki ezt felhasználja, így van ez Portorikóban is. A dominikaiakkal nagyon összebarátkoztam később, mert dominikai kiadóm lett, az Isla Negra, ami, mondhatjuk, a te kiadód is. A két sziget között lavíroz, és próbál életben maradni, ezer példányban adja ki a könyveit, és azok el is fogynak, nem ritka a második kiadás sem; azt hiszem, ilyen kiadó Magyarországon sincs sok.

– Amikor ott jártunk, láttam, hogy neked nimbuszod van, nem múltak el nyomtalanul az ott töltött évtizedek,

tisztelet övez, szeretnek téged, és nem csak a szakmában, az egyetemen, de az ottani olvasóid, ismerőseid is. Sokan eljöttek az estedre, örültek a jelenlétednek. Így ismerkedhettem meg például Barsy Kálmánnal is, a híres latin-amerikai íróval, aki hatévesen került ki Argentínába még 1945-ben. Szóval jó volt téged látni egy ilyen idegen, egzotikus környezetben, hogy van egy magyar író, aki hatással van még ma is a trópusi emberekre...

– 2000-ben el kellett jönnöm Portorikóból, mert a betegségemet csak Floridában tudták kezelni, eredményesen hál'istennek, úgyhogy hét éve már csak visszajárunk feleséggel Portorikóba. De nagyon szívet melengető, hogy megőriztek emlékezetükben. Még ma is viszek nekik néha szövegeket, más magyar íróktól is, akiket lefordítottunk spanyolra. Legutóbb a *Tendré un helicóptero* (Lesz majd egy helikopterem) című antológia jelent ott meg, amelyben tíz fiatal magyar

költő mutatkozhatott be a trópusi közönség előtt. Ebből az alkalomból utaztatok el ti is a karibi könyvhét ünnepeire, és milyen kedvő fogadtatása volt ennek a kis antológiának. Mindig nagyon szívesen látogattam vissza, most lesz az, hogy már nem tudunk hova menni, mert a fiam is utánunk költözött, és feladtuk az ottani lakást.

– Az ilyen munkáidban sok segítségre van műfordító, tanár feleséged, María Teresa Reyes is, akivel többek közt a mi antológiánkat is fordítottátok...

– Igen, nagyon szépen és beleérzéssel fordította a verseket, én csináltam a nyersfordításokat, vele dolgoztunk utána nagyon sokat, tehát a munka veszekedős része vele zajlott, ami jó, ha családon belül intéződik. Utána jött egy igen kiváló spanyol költő, Tomé Jézus, aki lektorálta ezt az anyagot – a mostani spanyol kultuszminiszter, Cesar Antonio Molina pedig írt is róla méltatást. Furcsa do-

log, hogy a spanyol irodalomba ilyen kerülővel jut be a magyar: először egy kis trópusi kiadónál jelentkezik, s utána kerül csak be az anyaországba. De aki ismeri a spanyolokat, az tudja, hogy ez természetes dolog, mert ott Madridban vagy Barcelonában majdnem lehetetlen bepréselődni az irodalomba, ugyanakkor pártfogolják az összes volt gyarmatot, a régi spanyol nyelvű területek felé nagy a nyitottságuk, és ami onnan jön, azt automatikusan befogadják...

– Tucatnyi francia könyved jelent meg, már Portorikóban tanítottál, amikor elnyerted a *Saint Exupéry-díjat*. Aztán a szigeten is láttak-látnak napvilágot spanyol nyelvű könyveid. De Magyarországon csak a nyolcvanas évek második felétől kezdte megjeleni.

– Budapesten 1988. február 18-án jelent meg első könyvem, a *Sze-recsenségem története*. Pontosan harminc év késéssel. Végül is, ha itthon maradok, akkor 58-ra, har-

A Karamazov testvérek pere a portorikói egyetemen (1960-as évek); középen az asztalnál Ferdinandy György

madéves egyetemista koromra, valószínűleg lett volna egy kötetre való elbeszélésem, hisz akik akkor indultak, az én korosztályom, Cs. Szabó László például, szintén akkoriban kezdtek publikálni...

– *Milyen kapcsolatba kerültél a többi emigráns íróval? Többek közt a legendás Cs. Szabó Lászlóval is leveleztél...*

– Találkozóink voltak Hollandiában, New Brunswickban, Londonban, néha Párizsban, és ezekre a találkozókra legalább egyszer egy évben mindenki igyekezett elmenni a világ különböző pontjairól. De ez az évi egy találkozó nagyon kevés volt, így levelezés útján alakultak ki az igazi barátságok. Akik még élnek, azokkal ma is olyan szoros a kapcsolatom, mint harminc-negyven évvel ezelőtt. Cs. Szabó László is levelezés útján tartotta a lelket nagyon sok kezdő íróban. Vele később még jobban elmélyült a kapcsolatunk, amikor már ismertebb író voltam, én védtem meg, amikor megtámadták. Ugyanígy viselkedett velünk Határ Győző is, de Győző bácsi mindenkinek csak szívet mondott, tehát nem lehetett megbízni az ítéleteiben, csak örülni lehetett nekik. Aztán voltak mások is az idősebb korosztályból, akiket hálátlanul elfelejtettünk, például Kovács Aladár, aki a Nemzeti Színház igazgatója volt, 45-ben került ki Burgenlandba, ott fejezte be az életét egy tanyán; nagyon sokat segített, javíttatta első írásaimat.

– *Azt írod: „Az emigráció politikai működése – néhány kivételtől eltekintve –, valljuk be, nem hozott látványos eredményeket. A magyarországi változásokban például nem volt szerepe. A kulturális tevékenység előtérbe kerülése pedig sokáig váratott magára. Az emigrációs szervezetek ellenséges közönye elriasztotta az 56 után nyugaton kialakuló fiatal magyar irodalom legjobbjait. Öngyilkosság lett a sorsa*

Pobrányi Gábornak, Keszei Istvának nyomor és magány.” Sok mindenkit megemlékszel még esszékötetekben, például Bikich Gábor is felűnik. Beszélj ennek az emigrációnak a szellemi háttéréről. Milyen folyóiratokban publikáltatok? Úgy érzem, te nagy kudarcot emlegetsz.

– Amikor mi kikerültünk, nem szabad elfelejteni, kint háborús menekültek vártak. A 47–48-asok jóval kevesebben voltak. A 45-ösök egészen mást hoztak magukkal, és azt őrizték makacsul. Szeretettel fogadtak, de mindjárt az első gyűléseken meg kellett tudnunk azt, hogy szerintük mi nem a munkástanácsok érdekében próbáltunk tenni valamit novemberben, amikor megbukott a forradalom, hanem mi igenis az ezeréves magyar területeket akartuk visszaszerezni fegyverrel. Elcsodálkoztunk, mert ez nem fordult meg a fejünkben. Azután múltak az évek, évtizedek, az ember később igyekszik egyben látni az egészet, és ma már nem érzek olyan áthidalhatatlan távolságot a régi emigránsok és közöttünk, de akkor, abban a pillanatban áthidalhatatlannak látszott ez a távolság. Mi is visszakoztunk, ráadásul sokan voltunk, mind ösztöndíjas diákok, ami nekünk nagy biztonságot adott. Viszont olyan idősebb emberekkel kerültünk össze, akik bizony sokáig gyárakban dolgoztak, menekülttáborokban senyvedtek, akiknek nagyon nehéz volt a beilleszkedés. Mi egyáltalán nem is akartunk beilleszkedni. Úgy gondoltuk, azért jöttünk ide, hogy megmagyarázzuk, mi történt 56-ban. Nagyon lassan melegeedtünk csak össze. Az összemelés a 47–48-asokkal talán könnyebben ment, például Borbándi Gyula társaságával, az Új Látóhatárral. De volt az emigrációnak egy olyan része, amellyel soha sem sikerült. Aztán kezdtük mi is apránként megalakítani a magunk fórumait. Akkor indult a párizsi Magyar Műhely, és azon kívül is sok más folyóirat. Így

alakult ki párhuzamosan egy másik emigráció. Minden emigrációnak egyébként ez a sorsa, aszerint, hogy mikor hagyták el az országot, külön-külön csapatokat alkotnak (ezt pontosan meg tudom figyelni a kubai emigráción is, amellyel ugyanez történik manapság).

– *A nyugati magyar irodalom nem dolgozta föl a saját történetét, akkor sem, amikor szerepét veszítette az emigráció mint szellemi bázis, ami addig is meglehetősen ingatag volt. Ezt nagy mulasztásnak érzed.*

– Igen, olyannyira, hogy magam is, aki nem foglalkoztam irodalomtudománnyal, elvállaltam egy antológiának a szerkesztését (*A nyugati magyar széppróza antológiája*, 1982). A Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadta először a költészeti, azután a novellaantológiáját, később pedig az esszéket és a tanulmányokat. Én a novellákat vállaltam el, hosszú évek munkájával megszerkesztettem, és sikerült sok mindenkit magamra haragítanom, ahogy az ilyenkor lenni szokott. Tehát én is megpróbáltam legalább ezt megtenni, ennyivel hozzájárulni az összegzésekhez. De igazából az lett volna a helyes, ha valaki elvállalja a nyugati magyar irodalom történetének megírását. Ahhoz pedig az kellett volna, hogy a nyugati magyar szervezetek (amelyek politikai szervezetek voltak, és pénzeket is kaptak, főleg az amerikaiaktól) biztosítsák a megélhetését annak, aki egy-két évig csak azzal foglalkozik, hogy megírja ezt az anyagot. Ez szóba se került. Mindenki ingyen dolgozott, amit természetesnek tartottunk, viszont egy ilyen nagy kutatómunkához bizony ösztöndíjra, anyagi függetlenségre lett volna szükség. Voltak emberek, akik ezt meg tudták volna írni, például Sipos Gyula is (írói nevén Albert Pál). Ez óriási mulasztás, és nagy kár, mert mind a mai napig itthon próbálják botcsinálta szakemberek összehozni azt, hogy voltaképpen mi is volt

ez a nyugati magyar irodalom. Ezek a kísérletek minden esetben csak rész-eredményekkel járnak, átfogó képet senki nem tudott erről adni még.

– *A helyzetet tovább nehezítette, amelyre szintén kitérsz esszéidben, hogy amikor a nyolcvanas években magyarországi irodalomtörténeteszek kezdték volna földolgozni a nyugati magyar irodalom történetét, akkor nagyon sokszor az emigráns szervezetektől csak ledorongolást kaptak; azokat meg, akik már haza-haza látogattak, először írásaikkal, azután személyesen is, lehazaárulózták.*

– Ez valóban így volt. Béládi Miklós, Pomogáts Béla és Rónay László, hárman csináltak is egy ilyen kötetet, megpróbálták a nyugati magyar irodalomról összegyűjteni az ismereteiket. De hát a nyolcvanas években még ők sem tudták szabadon megmondani, mit gondolnak rólunk, óvatosak voltak. Az emigráns politikusok pedig nem értették, hogy itt nagyon is bátor kezdeményezésről van szó.

– *Beszéljünk kicsit a nyelvváltás problematikájáról. Többek között a Miért nem maradtam francia író? című esszédben írsz erről: „Egy szó mint száz, senki nem számúzi szívesen magát a világirodalom szemétdombjára, oda, ahol a nyelvváltók senkiföldje van.” Aki gyerekkorában anyanyelvén malackodik, az ugyanolyan szinten soha nem lesz képes egy másik nyelven megszólalni – vonod le a konklúziót.*

– Találkoztam olyanokkal, akik megpróbáltak nyelvet váltani, olyanokkal is, akiknek ez sikerült. De volt egy olyan érzésem, hogy ez nem igazi siker. A legcélravezetőbb talán az volna e témában, ha a futballista idegenlégiósok példájára hivatkoznék, akik addig, amíg formában vannak, amíg rúgják a gólokat, amíg sikereik vannak, addig minden a legnagyobb rendben. Amint azonban kiöregednek vagy tartósan lesérülnek, nyomtala-

nul tűnnek el. Ez nagyjából így van az irodalomban is. Arnóthy Kriszta például nincs benne a francia irodalomban, mert nem francia, hiába élt ott tizenöt éves kora óta egész életében, és nem is írt rossz regényeket. Ugyanez a helyzet velem is, igaz, hogy én kivételesen benne vagyok egy francia irodalomtörténetben, de mi idegen test maradunk. Addig, amíg a könyveinket el tudják adni, amíg sikerünk van, addig beletartozunk az adott nép irodalmába, utána pedig nyomtalanul eltűnünk. Ellenpéldának hadd említsek egy Batsányi nevű költőt, aki azt mondta egyszer, hogy „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek” – és ezzel az egy mondatral örökre beírta magát a magyar irodalom történetébe, még akkor sem lehetne őt onnan kiradírozni, ha semmi mást nem írt volna le, csak ezt. Tehát valaki egyetlen mondatral is lehet fontos része annak az épületnek, ami a magyar irodalom. Ilyen külföldön soha nem történhet velünk. Az emberben az idő múlásával egyre jobban él a vágy, hogy tartozzon valahová, és akkor rájövünk, hogy nem fogunk beépülni egy idegen nép kultúrájába, csak ideiglenesen. Még valami nagyon fontos: mivel addig francia író valaki, amíg sikere van, minden áron sikert akar elérni, amelynek érdekében egyre több lektúrt ír, egyre inkább a felszínes műfajok felé sodródik, már csak azért is, mert nem ismeri az idegen nyelv mélységeit; bestseller irodalmat fog művelni. Ez majdnem minden esetben így történt. Nem véletlen, hogy például Márait nem ambicionálta, hogy valamit más nyelven írjon le. Az én esetemben van egy harmadik tanulság is: az elején említettük, hogy a véletleneknek milyen nagy szerepük van: mire belőlem francia író lett volna, át kellett mennem egy másik világba, ahol viszont spanyolul kellett tudni. Rádöbbentem, hogy nem lehet nyelvet váltani, valahányszor országot vagy világrészt vált az ember.

Kell egy nyelv, amit viszek magammal végig, ha török, ha szakad.

– *„A száműzetés – még ha önkéntes is – természetellenes állapot. Nálunk sokáig illetlenség volt beszélni róla. Az olvasók álmodozni akarnak, szeretik a győzteseket. Istenkáromlás lenne kimondani, hogy a legsilányabb sikerért is aránytalanul magas árat fizet minden idegen.” Túl az előbbieken, mit értesz „magas áron”?*

– Lemond az ember mindenféle fontos gondolat kimondásáról. Hiszen ami számomra nagyon fontos mondanivaló volt, azt meg tudtam volna írni franciául is, de csak lap-széli magyarázatokkal agyonterhelve. Kénytelen voltam hát lemondani erről. Nagyon nehéz úgy dolgozni, mintha te nem is éltél volna harmincéves korodig. Mert akármiről beszélünk itt most ketten, én közben állandóan az egész életemre gondolkodom. Ez egyébként közhelyszerű mondas, Karinthy Frigyesé, hogy „életem minden pillanatában az egész életemre gondolkodom”. Próbálj meg úgy élni és alkotni, hogy nem az egészre gondolsz...

– *Ez tudathasadásos állapot...*

– Ez mutiláció, amikor saját magadat megcsonkítod.

– *Az anyaországiakkal mikor tudtad fölvenni a kapcsolatot, mikortól találkoztál itthoni írókkal, pályatársaiddal?*

– Először azokkal, akik valamilyen módon kijutottak. Weöres Sanyika kijárt Strasbourgba, mert egy rokona, Hanna néni ott lakott családjával. Vele és Amykával nagyon összebarátkoztunk, csavarogtunk is együtt, akkor már volt autóm, sokat beszélgettünk és neveltünk, ittunk is, igen sokat... Várjál, kik voltak még, nem akarnék kihagyni senkit... Például Karinthy Cini a vízipólósokkal jött ki Strasbourgba az olimpiára. Lemhényi Dezső volt a francia válogatott vízipólóedzője, és Franciaországban akkor még nem voltak olim-

piai méretű uszodák, képzeld el, csak Strasbourgban, ott volt az olimpiai uszoda. Karinthy jól ismerte monsieur Lemenit is (így hívták a franciák). Vele úgy ismerkedtem össze (ezt nem szoktam elmesélni), hogy amikor kimentem megnézni az edzést, a magyar pólósok meg akarták tréfálni Cinit, azt mondták, itt van velük Mesterházi Lajos, biztos nagyon örülne annak, ha bemutatkoznék neki. Oda mentem hozzá, és mondtam, engedje meg, hogy Mesterházi úrnak bemutatkozzam, erre Cini éktelen haragra gyulladt, mert Mesterházinak eléggé rossz renoméja volt akkoriban itthon, amiért könnyen beadta a derekát; valakit Mesterházinak nézni azokban az években nagyon nagy sértés volt. Aztán én vittem föl Párizsba autón, mutattam neki is az írásaimat, megdicsérte őket, de semmi esélyét nem látta, hogy valaha is megjelenjenek Magyarországon. Cini egyébként a hírével ellentétben egy komoly ember volt. Párizsban azon a héten mást sem csináltunk, mint Balzac nyomait kutattuk. Nagyon fontosak voltak számára a részletek, föl is néztem rá, idősebb pályatársra, amiért még mindig egy diák lelkesültségével dolgozik, gyűjti az anyagot. Aztán voltak még sokan, de nem jut most mindenki eszembe. Én mindig megküldtem a könyveimet haza, de soha semmiféle reakció nem ért el hozzám. Egyszer megjelent, azt hiszem, az Esti Hírlapban egy cikk. Emlékeim szerint az volt a címe, hogy „Ordító szamarak” – hát ezek voltunk mi, az emigráns írók, és az én egyik versemet közölték le példának.

– *Kik voltak azok a magyar írók, akik az első példaképeid lettek? Olvasmányélményekre gondolsz itt elsősorban. Akik kint is tartották benned a lelket?*

– Amikor egy érettségivel az ember kikerül a nagyvilágba, akkor még nagyon keveset tud a magyar irodalomról, nekem is ott kint kellett min-

dent megtanulnom, pótolnom. Nem volt könnyű, hisz magukat a könyveket is nehezen tudtam csak beszerezni. Nem igazán tudnék megnevezni kedvenceket, hiszen nekem akkor az egész magyar irodalom volt a hátszágom, nem válogattam benne különösebben. Most, idősebb koromra lettek inkább kedvencek, de most sem sok, mert szeretem az egészet egyben látni. Gimnazista koromban Csokonai-típusú verseket írtam, ő volt az én költőm. Húszéves korom után Déry Tibor rövidprózáit szerettem nagyon; igazságtalan, hogy manapság nem beszélünk az ő novelláiról, hiszen a *Niki*hez vagy a *Vidám temetés*hez fogható rövidpróza nagyon kevés van mai napig is. Mikor az ember autodidakta, akkor minden kavarog benne, és rendszertelenül kerülnek elő a dolgok. Krúdyt például nagyon későn fedeztem föl, a franciákkal egy időben, és nagyon megörültem neki.

Mivel ilyen kérdéseket gyakran tesznek föl nekem, vannak sztereotíp válaszaim is: akiknek a neve K betűvel kezdődik, azokat nagyon szerettem: Kosztolányi, Krúdy, Kassák (akinek az *Egy ember életét* nagyon nagyra tartom). De máskor más betűvel szoktam mondani. Franciáknál a C betűsöket szerettem: Camus, Celine (az *Utazás az éjszaka mélyére* írója), Cendrars...

– *Celine-nel találkoztál is...*

– Az egész francia irodalomban ma már talán nem él senki, aki Celine-nel beszélt volna, már csak azért sem, mert Celine nem beszélt a francia írókkal, mélyen megbántott ember volt a háború után. Ő nem rokonszenvezett a náccal, csupán a németek rendszeretével és munkaképességével állította szembe a franciák trehányóságát – mégis „nácit csináltak belőle”. Úgy is kezelték őt a franciák haláláig. De én csak azért is elmentem, és becsöngettem hozzá, s ha nem is mondott mást nekem, mint azt, hogy köszönöm és viszontlátásra,

akkor is, nem hinném, hogy lenne még valaki Franciaországban, akinek ilyen emléke lenne Celine-ről, akiről már az öregek is úgy beszélnek, mint egy régi, múlt századi csodalényről.

Azután itt van például Jorge Edwards, akivel a feleségemmel együtt találkoztunk, amikor előadást tartott Portorikóban, és kiderült, hogy én a Remenyik-tézisemben az ő nagybácsikájáról is elég sokat írtam, aki nagyon festői figura volt. Sokat neveltünk, és mondta, hogy igen, ő még megírásra vár, ez a hihetetlen nagybácsika, akit egyébként Joaquim Edwards Bellónak hívtak. Azután meg is írta, a feleségem épp most olvassa. A könyvben valaki azt mondja erről a nagybácsikáról, aki nagy dilettáns volt, de nem rossz író, vannak ilyen nagy dilettánsok, szóval, hogy egész életében író akart lenni, és végül chilei író lett. Tudod, ez ott nagyon gúnyos és ironikus, mert van huszonöt köztársaság, ahol mindenütt spanyolul írnak, tehát ha valaki író akar lenni a latin-amerikai világban, az valahogyan az egész térség írója akar lenni. Ez nálunk pont fordítva van, mert ha azt mondjuk, hogy végül is magyar író lett belőlem, az a legtöbb a mi számunkra, amit mondani lehet, és nincs benne semmi ironia.

– *Jó, hogy említetted Remenyiket, hisz belőle doktoráltál a strasbourgi egyetemen. Miért pont őt választottad? Később drámát is írtál róla.*

– A hatvanas években találkoztam Remenyik életrajzával, aki hét évet töltött Peruban és Chilében. Indián nőt vett el, de miután felesége és kislánya meghalt, hazatért. Ez számomra példaerejű volt. Az, hogy valaki megpróbál chilei és perui íróvá válni, spanyolul két könyvet is ír, és amikor nem sikerül ez a kísérlet, hazajön. Hasonlított az én életemre, sorsomra. Az a félelmetes, hogy a strasbourgi egyetemen ezt meg lehetett csinálni. Megint csak Elzász-Lotharingia csodálatosságát jelzi, hogy franciául egy

olyan magyar íróról lehetett értekezni több száz oldalon keresztül, aki ráadásul spanyolul írta meg az életműve egy részét Chilében és Peruban.

– *Említettük, hogy 1988-ban jelent meg első magyarországi könyved, a Szerecsenségem története. Milyen érzéssel töltött el?*

– Akkor épp kaptam egy szabad évet Portorikóban, és itt az Eötvös Kollégiumban tanítottam nyugati magyar irodalmat. Parancs Jancsi régi jó barátom volt, ő már korábban hazatelepült, ő és társai mondták Jovánovicsnak, hogy miért ne lehetne kiadni egy olyan nyugati magyar író, aki nem foglalkozik napi politikával (Deák László írt egyébként nemrég Jovánovicsról, a napokban olvastam, egy keményfejű moszkovita volt, de alapjában véve nagyon sok hasznos dolgot is csinált, úgyhogy soha nem fogjuk megtudni, mit gondolt valójában.)

Olyan felemelő érzés volt, mint ha ez lenne az első könyvem. A feleségem még ma is bejegyzi előre a naptárba a fontos születésnapokat, így február 18-hoz is mindig odairja, hogy „Gyurka első könyve”.

– *Nem sikertörténeteket dolgoznak föl az írásaid. Mi vonzott, vonz téged az elesettekhez, az útszélre vetett emberek sorsához? Ez nagy empátiát és alázatot igényel...*

– Ez azzal az élményanyaggal kezdődik, amit magammal cipeltem. Mi itthon elesettek voltunk, gondolj csak arra, hogy egy garázsban laktunk négyen. Akikkel szót tudtam érteni, azok mindig az elesettek voltak. Ezt anyámnak is köszönhetem, hiszen ő szakított azokkal, akik valahogyan felülkerekedtek a kitzsítotttságon. Ez volt a kiindulópont. Továbbá egy nyugati típusú polgári világban a sikeres emberek általában rendkívül ellenszenvesek, legalábbis az én számomra, vagy nevetésesek. Ráadásul az emigrációban egy sikeres ember azt jelentette,

hogy más nyelven éli az életét, tehát eleve kiesett világból. Mert az én világomba azok tartoztak, akik vagy nem tudtak idegen nyelven, vagy kiktartottak makacsul a magyar nyelv mellett.

– *„Hőseim az elesettek, az útpadkákra szorultak, az embermilliók, akiket elűztek valahonnan, akik mindent elveszítettek, hazájukat, családjukat, anyanyelvüket. A lassú, véget nem érő hazatérés a védjegyem – írta rólam nemrég egy kritikus.” Ez a véget nem érő hazatérés befejeződhet-e a művészetekben?*

– Ez akkor fejeződne be, ha elkezdeném az itthoni élményanyagomat feldolgozni. Vagy pedig ha a nosztalgia földjére mennék teljesen vissza, és most a latin-amerikai világról elmélnék. De ezt nem teszem. Én az itthoni élményeimből nem építkezem, biztos láttad, hogy ebben a *Szél ellen* című esszékönyvemben is csak szőrmentén, finoman vannak megemlítve a hazai dolgok. Mert az az érzésem, hogy aki nem itthon élt negyven évig, az okosabban teszi, ha csak tanul és figyel, de nem prédikál. Ebből következik az is, hogy voltaképpen nem tartozom semmiféle szekértáborba. Nem tudom, ennek örülni kell-e, vagy sem, mert ennek óriási hátrányai is vannak, hiszen engem senki nem segít, nincs mögöttem csapat, amely átlendítene a nehezebb helyzeteken.

– *Vannak írók, akik kitalált, hallott vagy ellesett események fedezéke mögül mutatnak rá igazságokra, tanulságokra. És vannak, akik saját életük emlékei, tapasztalatai mélyéről vilá-*

Feleségével, María Teresa Reyessel

gítanak vissza szélesebb összefüggésekre, korukra. Te ez utóbbiak közé tartozol. Minden írásod, könyved tükrre, lenyomata életed egészének. Így kockáról kockára áll össze bennünk a történeted. Van egy nagyon igaz és vállalható Orbán Ottó-idézet a Mágneses erővonalak című könyved élén: „Az egyes szám első személy a versben nem a nyelvtan egyes szám első személye, hanem a közvetlen és halálos kockázat”. Mikor alakult ki benned ez a fajta írói magatartás?

– Ehhez azt kell elképzelni, majdnem negyven évig úgy éltem ott a trópuson, hogy nem volt magyar környezetem. De engem a magyar sorsproblémák foglalkoztattak akkor is, ott is. Kénytelen voltam azokhoz a forrásokhoz visszanyúlni, amelyek hozzáférhetőek voltak a számomra, én magam voltam a „legelérhetőbb”. Ott nem úgy élt az ember, mint itthon, ahol egy magyar író egy hangulatból, a levegőből is sokszor tud építkezni, mert ott a levegőben általában csak szűnyogok vannak...

– *Beültél egyszer a Művészmoziba megnézni az Esti Kornél csodálatos*

utazását. Arról írsz, hogy megragadott a karinthiai pincérlány, aki harminc év múlva is még visszavárja Kornélt a pályaudvaron. Magadat annyiban különbözteted meg a tipikus közép-európai intellektüelektől, hogy te bizony leszálltál arról a vonatról, és elvetted feleségül a lotharingiai pincérlányokat, megvalósítottad az álmaidat. Hasonlóság mégiscsak van ezzel a Kornéllal, valamint Krúdy hőseivel. Nem is annyira stílusban, mint inkább hangulatban, iróniában, bölcs rezignáltságban (egyszóval világteremtésben) érzek rokonságot. Novelláid tele vannak líraisággal, amit egyfajta emelkedett melankóliával fűszerezel.

– Amiket mondasz, az az én számomra nagyon tanulságos és megható.

– Általában egyetértesz a kritikussáiddal, ahogy téged meg szoktak határozni?

– Általában igen, csak azt nem szeretem, amikor túlságosan nagy fontosságot tulajdonítanak a festői, trópusi csavargónak. Ebbe egy kicsit belefáradtam. De meg kell értenem, hogy kénytelenek ezt a festői figurát rendszeresen elővenni, mert más képet nem adtam magamról. Mindenki kialakít magáról egy imázst, ahogy például Nabokov kialakította magáról azt a kökemény képet, amely most megkönnyíti az értelmezőit. Én ezt, ilyet nem alakítottam ki magamról. Csak mint trópusi csavargóról...

– Én nem csavargót mondanék. Nekem a „karibi Szindbád” jutott inkább eszembe, aki bolyong a saját lelkében, emlékeiben. Titótól Trujillóig című elbeszéléseidben írod: „két favorit, két outsider, két sereghajtó: a mindennapi remény. Fél tucat apróság, ami elviselhetővé teszi az életet. A tenger locsogása, a langyos passzátszelek, a hajnali hajókürt, ha óceánjáró érkezett. Naplemente után Yves Montand Prévert-verseket énekel Kozma-zenére.

A rum édes, mély bódulata, az álmodozás, milyen is volt az élet, milyen is volt a szerelem.” Szindbád beszélt ilyen lírai monológokban.

– Ezt most hallom először, de jóízű megközelítés. A másik könyv, amelyben megpróbáltak elhelyezni, a Robinson úr töprengései.

– Egyik eklatáns példája a Ferdinandy-féle sűrítési technikának, amikor ötven-hatvan évet is össze tudsz rántani erőlködés nélkül néhány oldalon. Ezzel kiélezett, drámai feszültséget tudsz teremteni, erőteret a novellád köré (pl. Tulajdonosok). Ez hogy alakult ki? Számítás az olvasók tapasztalataira, egymásnak átadott műveltséganyagára, amikor néhány mondattal fölfestett szituációkat azonnal dekódolni tudnak. Egy olyan történetet, amelynek egy másik író egész novellát, vagy épp regényt szentelne, te egy bekezdésben elementáris erővel csupán jelzel. Ezt nem is igen csinálják mások.

– Mindig megvolt bennem az igyekezet arra, hogy csak a lényegre lássam és láttassam. Ezen úgy próbáltam lazítani, hogy közben majdnem slampos köznyelven beszéltem a szereplőimre, de ezek csak levegővételek. Ezért is nem írtam soha regényt.

– Van egy gyönyörű metaforád a Sas-hegyről, amit szinte geológiailag is jellemzel: „a talaj éppen hogy elbír egy-egy novellát, elbeszéléskötetet, igazi regény nem ereszt benne gyökeret. Ugyanakkor a régmúlt megőrzésére – érdekes – ezek a dolomitömbök kiválóan alkalmasak.” Ezekben a rétegekben: bekezdésekben ott él a múlt és minden korszakod.

– Van egy olyan érzésem, hogy az én nemzedékemet nem predesztinálta semmi arra, hogy nagy regényeket írjon. Ezekkel a nálam fiatalabbak próbálkoznak több-kevesebb sikerrel. Én megmaradtam mindig a rövidprózánál. Egyszer viccből mondtam valakinek, hogy a műfajokkal mindig hadi-

lábban álltam, nem is szeretem firtatni, mert amit én egész életemben műveltem, az „műfajtalankodás”.

– Novella-füzéred építkezési technikájáról Reményi József Tamás találon írja Kulcsár Katalin interjúkötetének (Robinson úr töprengései) bevezetőjében: „Kimunkált egy elbeszélő technikát, amely olyan hatást kelt, mintha a szerző csupán közreadná valakinek a vallomásait. És kialakított egy sajátos novellaformát, amely minden történetet további rövidtörténetekre szaggat, miközben a kötetekben (és az egyes kötetek között!) kialakul egy lánc, a képszerű kisgesztusokra épülő írások egyetlen nagy elbeszéléssé fűződnek össze. (Bodor és Gion életművével párhuzamos, rokon módon.)” Tehát a nagy regény is összeáll, ha így nézzük.

– A jobban sikerült könyveim mindig novellákból álltak. Persze a novellafüzért sem kell annyira kanoizálni, hiszen kinek jutna ma eszébe, hogy az *Ezeregy éjszaka* novellafüzér-e vagy sem, nevetséges lenne. Vagy gondoljunk az újságokban megjelenő folytatásos regényekre, Franciaországban is sok volt ilyen, amikor lapszámról lapszámra írja meg a szerző a könyvét. Voltaképpen ezek is novellafüzérek. Hiszen egy részét mindig úgy kellett megírni, hogy érthető legyen annak is, aki nem olvasta az előző részt, és esetleg nem fogja a következőt sem.

– Jó, hogy ezt emlited, hiszen magad is megírtad: „A jó novellafüzér titka: minden fejezete egyszerre lezárt és nyitott.” De haladjunk tovább e témában: „Ma a regény a szemünk látára tolódik el a lektúr, a bestseller felé, az igényes próza műfaja – érzésem szerint – egyre inkább a novella lesz. Mit jelent a novellafüzér? Minden írásom valamiféle katarziszra törekszik, de egyikük sem lezárt vagy lekerült. Az olvasó itt is úgy várja a folytatást, mint amikor egy regényben véget ér egy fejezet. Vagyis hát Bruno

Schultz szatócsüzelete és Bodor Ádám Babilonja lebeg a szemem előtt, amikor összeállítom novellafüzereimet.

– Hát ez már olyan jól meg van írva, hogy nem tudok mit hozzátenni.

– *Mit szólnál ahhoz, ha az lenne a címe beszélgetésünknek, hogy „a dolgok csak akkor történnek meg, ha elmesélem őket”.*

– Igen, ez jó. A feleségem szokta mondani, hogy az életem csak akkor történik meg, amikor én elmondom, és nem úgy mesélem el ráadásul, ahogy megtörtént, amiért gyakran bosszankodik.

– *Hogyan élted meg a hazatérést? Az év nagyobb részét most már itthon töltöd. Felesé-*

ged is utánad jön a nyári tanítási szünetekben. Egyszóval milyen volt az ithakai hajós partraszállása?

– Volt egy olyan időszak, amikor intenzív meghatottság töltötte ki minden percemet, mindennek örülni tudtam, a legapróbb eseményeknek, találkozásoknak is. Képzeld csak el, hogy valaki negyven éven át fantáziál egy országról, és amikor odakerül, egyszerre ott van, benne van. Egészen kis dolgok is könnyet csaltak a szemembe, a villamoson vagy egy üzletben. Mai napig kérdezik, miért nem írom meg, milyen ez az ország, de mindvégig ellenálltam ennek. Nagyon szomorú lenne, mert mintha lerombolnám azt az oltárt, amit felépítettem magamban. Jól látom, hogy nem sikerült ez az átállás, amiben annyira reménykedtünk, hogy ez csak fél sikert hozott, és tartok tőle, hogy az elkövetkező években sem lesz látványos javulás, talán éppen ellenkezőleg. Kialakultak olyan új emberi

alapállások és jellemek, amelyek az én számomra mindig elviselhetetlenek voltak mindenütt a világon, de akikkel itthon most kénytelen vagyok néha szóba állni. Nehéz és fájdalmas ez. Ha megírnám, az leszámolás lenne, sok mindenkit elküldenék mele-

Édesanyjával (2003)

gebb éghajlatra, de ezt nem akarom. Ráadásul ilyenkor mindig apám jut eszembe, aki mindvégig a megbocsátás szeretetével tudott élni abban a borzalmas világban...

– *Egy olyan Magyarországot őriztél a lelkedben negyven éven át, amit húszévesen vittél magaddal – és azt a képet most meglehetősen nehéz összeegyeztetni a mai Magyarországgal. Ha megírnád, akkor talán az iffúságod is kénytelen volnál lerombolni, vagy legalábbis sebet ejteni rajta.*

Amikor kijöttél húszévesen 56 nyarán a Honvéd Kórházból, egy cigánylány jósolt a tenyeredből két forintért: „Utat látok, végtelen, hosszú utat.” – mondta. Akkor ezt komolyan vetted? Később gondoltál-e vissza erre a jóslatra? Azóta hiszel-e a jóslásokban? Egyáltalán, miként gondold: csak véletlenek sorozata-e valóban az emberi élet, vagy van valamilyen titokzatos, rendező erő, esetleg Isten a háttérben?

– A cigánylányra nem gondoltam hosszú évekig. De egyszer eszembe jutott, és az is, hogy általában ezt szokták jósolni ilyen körülmények között: valaki egyedül slattyog keresztül a homokbuckákon Rákospalotán, soványan és komoran, mi

mást lehet neki mondani, mint hogy hosszú út vár rá? Még a villamosmegállóig is. De ami a kérdésed második részét illeti: az apa-könyvemnek a vége felé egyre gyakrabban eszembe jutott Isten. Apám – legalábbis számomra – nem tűnt hívő embernek, de amikor a megbocsátásról írtam, azt tőle tanultam, ő meg gróf Monte

Cristótól (a nyelvével lapozott, hetekig olvasott egy-egy fejezetet). Hiába nem soroljuk ezt a regényt a világirodalom legnagyobb alkotásai közé, de Dantes, aki szabadulása után a bosszúra teszi föl az életét, később rádöbben, hogy csak Isten büntethet, a mi feladatunk, hogy megbocsássunk. Apám úgy gondolta, hogy a szeretet és a megbocsátás ad a léleknek nyugalmat, ami a boldogsághoz hasonló érzés. Amikor ezt a részt írtam, nagyon közel kerültem hozzá. A megbocsátás a boldogság titka – vallotta, és a szeretet érzését át tudta nekem adni. Ilyen emlékekkel és érzésekkel ismerkedve magam is közel kerültem Isten gondolatához. De ez most fordult elő életemben először, ez egy egészen új keletű dolog.

– *Akkor az ithakai hajós mégis csak révbe ért?*

Szentmártoni János